

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ РАБСТВА ТА ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF SLAVERY AND FORCED LABOR PREVENTION

Кафарський В.І.,

доктор юридичних наук,

кандидат філософських наук, професор,

директор Науково-дослідного центру українського конституціоналізму,

завідувач кафедри спеціальних юридичних дисциплін

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства та природокористування

У статті досліджено рішення Європейського суду з прав людини у взаємозв'язку з реалізацією окремих положень Європейської Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Розглянуто ст. 4 Конвенції (заборона рабства та примусової праці) у контексті її практичного застосування та тлумачення. Проаналізовано окремі справи, які розглядалися Європейським судом.

Ключові слова: Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, Європейський суд із прав людини, рабство, примусова праця, підневільний стан.

В статье исследованы решения Европейского суда по правам человека во взаимосвязи с реализацией отдельных положений Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Рассмотрена ст. 4 Конвенции (запрет рабства и принудительного труда) в контексте ее практического применения и толкования. Проанализировано отдельные дела, которые рассматривались Европейским судом.

Ключевые слова: Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, рабство, принудительный труд, подневольное состояние.

In this article decisions of the European Court of Human Rights in relation to the implementation of certain provisions of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms are explored. The Article 4 (prohibition of slavery and forced labor) in the context of its practical application and interpretation is considered. Individual cases that were considered by the Court are analyzed.

Key words: European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, slavery, forced labor, servitude.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Основним актом в європейській системі права, який регулює проблему захисту прав людини, є Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод. Вона зобов'язує дотримуватися та розвивати повагу до прав людини без будь-якої дискримінації та є основою для розвитку внутрішнього законодавства будь-якої держави. Дотичними до неї є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. і протоколи до неї, Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів 1967 р. (ратифікована Україною 02.03.2004 р.), Конвенція МОП № 179 про наймання та працевлаштування моряків 1996 р. Ці та інші міжнародні акти дають можливість створити більш досконалий механізм протидії рабству та примусовій праці як в Україні, так і за кордоном. Особливе місце в захисті прав людини займає Європейський суд із прав людини, рішення якого є джерелом права й такими, що не тільки тлумачать положення відповідних Конвенцій, але й узгоджують позиції країн Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми рішень Європейського суду з прав людини та їх застосування в судовій практиці системно досліджуються в юридичній літературі. Ці ж питання є предметом дослідження провідних юристів євро-

пейських країн, у тому числі України. Саме людському виміру права були присвячені праці Б. Кістяківського, М. Ковалевського, М. Рененкампа, В. Корецького та багатьох інших правознавців. Деякі аспекти захисту трудових прав Європейським судом досліджували В. Волосюк, В. Денісов, М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі, А. Демент'єв, С. Шевчук, Ю. Шемшученко. Проте науковий аналіз цього питання, як і сама практика судового захисту прав людини, далекий від довершеності, та й саме життя постійно вносить свої корективи в їх розв'язання, що вимагає постійного аналізу в межах конституційного та міжнародного права.

Мета статті – проаналізувати Європейську конвенцію про захист прав людини та інші міжнародні правові акти щодо заборони рабства та примусової праці; опрацювати окремі рішення Європейського суду з прав людини в контексті цих питань; осмислити правову природу цих рішень та їх значення для інтеграції України в європейський правовий простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо вдатися до історії, то цивілізовані держави з часів Віденського конгресу 1915 року заборонили торгівлю рабами. У 1841 році була підписана спільна угода Австрії, Пруссії, Англії та Росії; Бельгія та Франція приєдналися пізніше. Мова йшла про захист

прав вільної людини та упередження поводження з нею як з простим товаром [1, с. 284–285].

Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод 1950 р. складається з 3 розділів і 59 статей. Розділ перший Конвенції містить 17 статей, які регламентують визнані права та свободи людини. Розділ другий Конвенції містить 32 статті та регламентує порядок діяльності Європейського суду з прав людини. Розділ 3 складається всього з 8 статей, які регулюють різні положення, такі як територіальна сфера діяльності, порядок підписання та ратифікації. Відмінною рисою цього документа є те, що він пов'язує гарантовані права та їх судовий захист наднаціональним юрисдикційним органом – Європейським судом із прав людини.

Уперше на міжнародному рівні визнається право фізичної особи після використання національного правового захисту звернутися до Європейського суду з прав людини зі скаргою на державу, яка порушила його конвенційні права. За своєю правовою природою Конвенція є міжнародним договором і джерелом права, яка посідає особливе місце в правових системах держав – членів Ради Європи в порівнянні з традиційними нормами міжнародного права та міжнародними договорами. Право, встановлене Конвенцією, має верховенство стосовно внутрішнього права його членів, що дає підстави говорити про конституційну природу норм Конвенції у сфері прав людини. Конвенція відіграє важливу роль у попередженні рабства та примусової праці.

Згідно з п. 1 ст. 4 Конвенції категорично забороняється утримання будь-кого в рабстві або підневільному стані. Така ж заборона діє щодо примусової чи обов'язкової праці (п. 2 і п. 3 ст. 4). Водночас у ч. 3 ст. 4 Європейської конвенції заявлено, що термін «примусова чи обов'язкова праця» не має на увазі:

а) будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;

б) будь-яку службу військового характеру або (у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається) службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;

в) будь-яку службу, що вимагається в разі надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи добробуту суспільства;

г) будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків [2].

Пункт 1 коментованої статті не розкриває зміст поняття «бути в рабстві або підневільному стані». Визначення рабства дається в Конвенції про рабство, ухваленій Лігою Націй в 1926 р., а також в Додатковій конвенції про скасування рабства, работоргівлі, інститутів і звичаїв, подібних до рабства, ухваленій ООН в 1956 р. У цих актах під рабством розуміється положення або стан особи, щодо якої здійснюються деякі або всі повноваження, притаманні праву власності (п. 1 ст. 1 Конвенції 1926 р., п. «а» ст. 7 Додаткової конвенції 1956 р.).

Що ж стосується підневільного стану, то Додаткова конвенція 1956 р. визначає його як стан або становище особи, що створилося в результаті таких інститутів, як боргова кабала, кріпацтво, і звичаїв, які ст. 1 цієї Конвенції відносить до інших статей, зокрема п. «б» ст. 7. Слід зауважити, що Конвенція не містить і визначення примусової чи обов'язкової праці, заборона якої проголошена в п. 2 ст. 4. У ній лише вказується, виконання якої роботи або служби не підпадає під дію загальної заборони примусової чи обов'язкової праці (п. 3 ст. 4).

Підневільний стан особи пов'язується з низкою ознак, включаючи обов'язок працювати та (або) надавати певні послуги, виконання яких забезпечується в примусовому порядку; проживання в умовах, запропонованих іншою особою або особами; неможливість змінити своє становище.

Конвенція про захист прав людини й основних свобод накладає на держави – учасниці Конвенції позитивні зобов'язання, які полягають в тому, що держави повинні прийняти й ефективно застосувати на практиці положення національного законодавства щодо кримінальної відповідальності за діяння, заборонені п. п. 1 і 2 ст. 4. Відповідно до сучасних стандартів і тенденцій, що стосуються захисту людей від рабства, підневільного стану та примусової чи обов'язкової праці, на державах лежить обов'язок повідомляти про кримінальний злочин і карати будь-який акт, спрямований на утримання будь-якої особи в положенні, що суперечить ст. 4 Конвенції. Таким чином, за своєю правовою природою Конвенція є міжнародним договором і джерелом права, яка посідає особливе місце в правових системах держав – членів Ради Європи в порівнянні з традиційними нормами міжнародного права та міжнародними договорами [3]. Норми Конвенції є обов'язковими для державних органів країн, які ратифікували цей міжнародний правовий акт.

З урахуванням цього можна зробити висновок, що кожен державний орган зобов'язаний узгоджувати свої дії з правами людини; жодна посадова особа, жоден закон не повинні суперечити нормам Конвенції або будь-яким чином применшувати встановлені нею права та свободи.

На думку деяких вчених, Європейська конвенція відіграє роль конституційного інструменту європейського правопорядку. Р. Арнольд розглядає Конвенцію як функціональний елемент європейської конституції, а сам Європейський суд – як конституційний суд: «Той факт, що Конвенція може розглядатися як функціональна складова частина європейської конституції, дає підстави визначити цей Суд як конституційний» [4].

Розглядаючи європейську правову систему як сукупність всіх правових явищ на європейському просторі, елементом якої, на думку вчених М. Дженікс, К. Рей, Е. Бредлі, є «європейське право в галузі прав людини», слід визнати, що діяльність Європейського суду має велике значення в усіх видах правовідносин у системі «особистість – суспільство – держава». Це обумовлено тим, що конвенційні права є

фундаментом, на яких повинна будуватися зазначена система відносин [5]. Тому рішення Європейського суду з прав людини, враховуючи положення с. 9 Конституції України та Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», є обов'язковими для України.

Суди теж зобов'язані застосовувати Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод. Проводячи паралель між Конвенцією та основним законом держави, між Європейським судом із прав людини та Конституційним судом, можна стверджувати, що Конвенція не змогла б зберегтися, якби вона постійно не знаходила свій розвиток в прецедентному праві, який створюється практикою Європейського суду, тож судові прецеденти в тих чи інших конкретних питаннях можна розуміти як конкретизацію загальних цінностей, що вибудовується в логічну та послідовну систему. Звідси й розуміння основного завдання Європейського суду – забезпечити, уніфікувати тлумачення та застосування права ЄС в усіх країнах співтовариства на засадах таких загальноприйнятих принципів права, як принцип рівності, поваги до основних прав людини, пропорційності та правопевненості, у тому числі й «принципу тлумачення фундаментальних і загальних положень-формулювань».

Наприклад, у справі «Ван дер Мюссель проти Бельгії» (заява № 8919/80, рішення від 23 листопада 1983 р.) молодий бельгійський адвокат у своїй скарзі заявив, що надання правової допомоги без подальшої компенсації за роботу, як і без відшкодування відповідних витрат, пов'язаних із захистом підсудних, що не мають коштів для оплати послуг захисника, є порушенням п. 2 ст. 4 Конвенції. У своєму рішенні в цій справі Європейський суд показав унікальний для міжнародної судової практики підхід щодо визначення наявності або відсутності порушення права на заборону примусової праці [6].

Насамперед Суд зазначив, що робота, виконувана адвокатом, не виходила за звичайне коло його обов'язків, а також ця додаткова робота сприяла його професійному зростанню і, отже, не була надто обтяжливою. Крім того, Суд зазначив, що бельгійська система призначення захисників передбачає надання безоплатної правової допомоги, яку покладено на адвокатів.

Практика Європейського суду дає підстави стверджувати, що робота, яка виходить за межі трудової угоди, може не бути визнана обтяжливою і не порушувати права, гарантовані ст. 4 Конвенції, якщо вона є частиною професії особи й теоретично може сприяти професійному зростанню, а також якщо ця «необов'язкова робота» сприяє дотриманню будь-якого іншого права, передбаченого Конвенцією.

Важливо зазначити, що у зв'язку з ратифікацією в липні 1997 р. Конвенції про захист прав людини й основних свобод від 4 листопада 1950 р. Україна взяла на себе зобов'язання привести власне національне законодавство у відповідність до європейських міжнародних норм, а також визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини.

Згідно з законами України Конвенція стає складовою частиною правової системи країни, що спри-

чинило необхідність вивчення практики Європейського суду з прав людини – органу, покликаного забезпечити дотримання зобов'язань, узятих на себе державами – учасницями Конвенції. Слід зазначити, що скарги європейців на порушення своїх трудових прав за ст. 4 Конвенції не дуже поширені в практиці Європейського суду, а отже, і судова практика в цій сфері незначна. Аналіз практики ЄСПЛ показує, що в основному вона спрямована на кваліфікацію термінів «примусова» й «обов'язкова праця». Загальна кількість розглянутих скарг – близько 155, з яких 46 – стосовно України, але жодного разу держава не була визнана порушником [7].

Скарги на те, що держави не виконують свої зобов'язання за п. 1 ст. 4 Конвенції, а саме що «ніхто не може триматися в рабстві або підневільному стані», найчастіше зустрічаються в петиціях ув'язнених, які протестували проти обов'язку працювати в тюрмах. У підпункті «а» п. 3 ст. 4 Конвенції заявлено, що заборона примусової чи обов'язкової праці в цій статті не поширюється на «роботу, виконання якої звичайно вимагається під час тримання під вартою, призначеного згідно з положеннями ст. 5 Конвенції або під час умовного звільнення». Європейська комісія з прав людини підкреслила, що поняття «рабство» і «підневільний стан» до таких ситуацій не застосовуються. Окрім цього, Комісія зробила висновок про те, що розробники Конвенції не мали наміру заборонити подібний обов'язок ув'язнених пенітенціарних установ

На думку уповноваженого з прав людини, до цієї проблеми має постійно привертатися увага під час двосторонніх переговорів і консультацій на всіх рівнях із країнами, де виявлені зазначені порушення. Відповідно, і українська сторона має вживати належних заходів щодо забезпечення прав іноземців з боку країн їхнього громадянства [8, с. 112].

Висновки. На підставі проведеного аналізу необхідно викласти ряд пропозицій, зокрема з питань посилення захисту прав українських громадян, що виїжджають за кордон як робочі-емігранти.

По-перше, необхідно ухвалити Закон України «Про концепцію державної міграційної політики»; розробити та ухвалити Закон України «Про підприємства, що здійснюють посередництво у працевлаштуванні громадян за кордоном». Нині відповідно до Закону України «Про підприємництво» діє лише інструкція Міністерства соціальної політики «Про умови і правила провадження підприємницької діяльності (ліцензійні умови) працевлаштування за кордоном».

По-друге, необхідно ратифікувати Конвенцію МОП № 179 про наймання та працевлаштування моряків 1996 р.

По-третє, необхідно прискорити процес укладання договірних угод про працевлаштування та соціальний захист передусім з тими країнами, де перебуває найбільша кількість українських трудових емігрантів; розробити ефективну систему аналізу статистичної та іншої інформації, пов'язаної з фактами рабства та примусової праці як у межах країни, так і за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ейхельман О. Очерки из лекций по международному праву / О. Ейхельман. – Второе доп. издание. – К. : Типография И.И. Чоколова, 1905. – С. 284–285.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння / С. Шевчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=416>.
4. Арнольд Р. Юридичні наслідки приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / Р. Арнольд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Мои%20документы/Downloads/Vksu_2012_4_11.pdf.
5. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/1840554/>.
6. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Грациани-Вейсс» (Graziani-Weiss) против Австрии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://roseurosud.org/evropejskij-sud-po-pravam-cheloveka/resheniya-espch/67-graciani-veyss-graziani-weiss-protiv-avstrii>.
7. Дементьев А. Принудительный труд в законодательстве Украины и практике Европейского суда по правам человека / А. Дементьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://attorneys.ua/ru/publications/forced-labor-in-the-ukrainian-legislation-and-practice-of-the-european-court-of-human-rights/>.
8. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном / Н. Карпачова. – К. : 2003. – С. 112.